

В. А. Гончарук,

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри української літератури, українознавства та методик їх навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

ТРАДИЦІЙНЕ СВАТАННЯ ЯК ОБРЯД ПЕРЕХОДУ МОЛОДИХ

Анотація. У статті розкривається зміст і ритуально-міфологічна суть одного з головних передвесільних обрядів – сватання. Проаналізовано складові традиційного сватання українців у контексті обряду переходу.

Ключові слова: передвесільна обрядовість, сватання, обряд переходу, весільні чини, передлімінальна фаза, лімінальна фаза.

Постановка проблеми. Актуальним завданням у наш час є позитивне розуміння ритуалу як символічної форми, наповненої глибокими актуальними операційними сенсами. Важливим у контексті переходу людини від одного стану до іншого є традиційний обряд сватання.

Стан дослідження. Весілля у контексті переходу розглядали такі дослідники: А. Байбурін, В. Балушок, А. Ван-Геннеп, Е. Гаврилук, В. Давидюк, М. Маєрчик, Е. Мелетинський, В. Топоров та ін.

Виклад основного матеріалу. Сам процес переходу людини від однієї позиції до іншої за А. Ван Геннепом здійснюється у три етапи: 1) сегрегація, тобто відокремлення людини від старого оточення і розрив її з минулим (передлімінальна або передпорогова фаза); 2) транзиція – проміжний стан, порубіжний період, або лімінальна фаза; 3) реінкорпорація, тобто включення до суспільства й колективу заново, але вже в новій якості і новому статусі (постлімінальна фаза) [1, с. 10–13].

Родинно-обрядова творчість у цілому, а весілля зокрема, тісно пов'язані з народною драмою. У певному сенсі система ритуалів і традицій із нагоди одруження наречених становить цілісне драматичне дійство, кожному з учасників якого призначено певну роль. Головними персонажами весілля («весільні чини») були наречений і наречена («молодята» або, як їх інколи називають, «князь і княгиня»). Інші головні ролі були розподілені так: від нареченого – старший дружок (близький родич або товариш; у минулому цю роль виконував жрець племені) та два піддружи (молоді парубки), два старости, «домовий» староста (який рядить домом і приготуваннями), два музики, дві свахи (старші жінки), свашка (молодша дівчина – сестра чи родичка молодого); з боку нареченої – дружка і піддружка, два дружки, козаки або післанці (родичі), два музики і «домовий» або «данський» староста [2]. Старости із дружбами називалися *боярами*, а всі причетні до виконання обрядів та ритуалів – *весільною дружиною*, що є, на думку дослідників, залишком ще з княжого періоду. До весільної дружини також входили писар, який «списував» боярів, їхні вози й інший масток; маршалок, що носив булаву з кінського волосу і виконував всі обряди з короваем, іноді – коновал, лікар, хорунжий тощо.

Н. Сивачук виділяє у весільній обрядовості наступні етапи: передвесільний, приготування до весілля, власне весільний та післявесільний [3]. Кожен з означених етапів насичений ритуальними діями та супроводжується піснями.

А. Ван Геннеп підкреслював, що шлюб як соціальний союз торкається інтересів багатьох груп суспільства. Тому перехідний період – сватання, набуває особливої ваги [1]. В українців, як і в інших народів, сватання – це межа, після якої поведінка парубка і дівчини категорично змінювалася.

Сватали тільки в м'ясоїд і лише в скромні дні. У визначений час батьки парубка запрошували двох старостів, людей поважних, шанованих серед сільської громади. Згідно із законами контагіозної магії [3], вони мали бути людьми, що були щасливо одруженими, не були вдівцями,

розлученими, не втрачали дітей. Ними могли бути родичі з батькового чи матиного боку, навіть просто сусіди або добре знайомі люди. Старости заходили до хати парубка, віталися з ріднею. Їх запрошували до столу і давали трохи перекусити. Батько знімав зі стіни ікону, мати брала хліб-сіль, ставали коло столу, батько – праворуч, мати – ліворуч. Парубок ставав перед ними на коліна і просив батьків благословити [3, с. 36]. Батько хрестив сина тричі святим образом. За кожним разом парубок вставав, цілував образ, батька, матір – у руку, а потім батько й мати цілували його в голову. Батько брав хліб, а мати – образ, ще раз благословляли парубка і хрестили тричі образом.

Цей обряд абсолютно тотожний обряду провів юнака на навчання (у будинок ініціантів). У наступний раз батьки бачили його уже дорослим. Із цього моменту починалася передлімінальна фаза обряду. Те саме відбувалося у весільному обряді. Хлопець, вирушаючи свататися, входив у передлімінальну фазу і від відповіді дівчини, а передусім її батьків, залежало чи буде продовжено обряд, чи перейде він у лімінальну фазу.

Мати обгортала хліб гарною білою хусткою, зав'язували у вузлик дрібок солі і передавала його старшому старості. Той приймав хліб, цілував його. Старости ставали серед хати, хрестилися до образів і зі словами «Боже, поможи» вирушали. Варто наголосити на ролі хліба під час сватання. Хліб у ритуальних діях слугував ознакою уповноважень [4, с. 247].

Сватання відбувалося переважно ввечері, дуже рідко вдень. Морачевич (1853), Малинка (1897), Дем'ян (1942), Неїжжалий (1919) у своїх працях наводять інформацію, що сватання відбувалося «обов'язково пізно увечері», «перед світанком», «до дня», «більше ідуть сватати у ночі». Варто нагадати, що у давні часи і саме весілля відбувалося уночі, про що свідчать тексти весільних та ліричних пісень усіх слов'янських народів. Старости йшли так, щоб не зустрітися ні з ким (досить часто йшли поза городи). Це мало забезпечити те, що у випадку відмови, щоб ніхто не бачив парубкового сорому – гарбуза, якого вручала дівчина у разі відмови.

М. Сумцов писав, що парубок (наречений) вручав двом своїм сватам по палиці на знак повноважень (посольства) від нього. Звичай цей закорінений у глибину віків, коли призначення посла супроводжувалося врученням йому рукавичок та жезла [4, с. 14].

Старости виконували на весіллі роль жерців, провідників Божої волі. Коли старости підходили до хати, один із них спочатку стукав тричі палицею в двері, і на знак згоди господарів гості заходили, віталися, клали на стіл хліб (молодий у цей час залишався стояти біля порога, він вважався «чужим», чужоземцем і не мав права зайти до кімнати, допоки не перейде у стан «своїх»), а батько молодої звертався до старостів: «А що ви за люди і звідки вас Бог приніс? Чи здалеку, чи зблизька? Може ви мисливці які?» Старости відповідали: «Ми люди німецькі, ідемо з землі турецької. У нашій землі випала пороша[цими словами підкреслюється їхня приналежність до «того» «іншого», до потойбічного світу; зима, у світоглядних уявленнях слов'ян, також прирівнювалася до смерті або потойбіччя – *М. О.*], а я й кажу товаришу, що нам не варто дивитися на погоду, а треба лише шукати звіриноного сліду. От ми й пішли. Ходили, ходили, ходили і нічого не знайшли. Аж раптом назустріч нам іде князь і говорить такі речі: «Гей ви, хлопці, добрі мисливці, сталася зі мною пригода, трапилася мені куниця, красна дівиця. Від того часу не їм, не п'ю, не сплю, все думаю, як мені її дістати? Допоможіть мені її спіймати!». От ми і йшли по всім усюдам, по всім городам, а все куниці не знайшли. А коли зайшли у ваше село, то знову упала пороша. Ми вранці встали і таки на її слід напали. Вірно, що звір наш та пішов у двір ваш, а з двору у хату та й сів у кімнату. Тут і мусимо його піймати. Тут застряла наша куниця. Оце ж нашому слову кінець, а ви дайте ділу вінець: оддайте нашому князю куницю – вашу красну дівицю. Кажіть же ділом, чи віддасте, чи нехай підросте?» [3].

Свати кладуть на стіл хліб, здіймають із нього хустку та сідають на лавці. Парубок не сідає разом зі старостами, а чекає запрошення (він ще «чужий», «мертвий»).

Якщо дівчину згодні віддати заміж, то мати приймає хліб і кладе його на полицю або край стола – відбувається обмін хлібом. Якщо під час сватання дівчини не було в хаті – за нею послали, якщо була – вона мала стояти біля комина і колупати піч. Учені вважають, що піч – «символ материнського першопочатку, непорушності родини, неперервності життя, рідної хати, батьківщини; здавна стала ритуальною, культовою як родинний вівтар, де знаходяться боги родинного вогнища (тому кажуть: «Я сказав би, та піч у хаті»); звідси ритуал для молодої при сватанні *колупати піч* (тобто просити ради й заступництва в домовика, що разом з тим було свідченням скромності, цнотливості дівчини) [5, с. 456]. Коли мати питає, чи хоче донька йти за цього парубка, дівчина потихеньку на вухо каже їй про свою згоду. Якщо на сватанні дійшли згоди, то батьки благословляють дівку й парубка.

Висновки. У результаті вивчення характеристик переходової особи під час весілля (молодого / молодої) було виділено такі основні символічні риси: *недієздатність, нерухомість, сліпота, німота, глухота, неспоживання їжі, порушення етикету*, що моделювалися в межах поведінкового та звукового метамовних ключів.

Література:

1. Геннеп А. Ван. Обряды перехода. Систематическое изучение обрядов. – М. : Изд. фирма «Восточ. литература» РАН, 1999. – 198 с.
2. Гончарук В. А. Свадебная обрядность исторической Уманщины: первоначальный смысл и воспитательный потенциал // Res Humanitariae, 2017. – Том 20. – С. 144–145.
3. Сивачук Н. П. Уманське весілля: навчальний посібник / Н. П. Сивачук. – Умань: ПП Жовтий О. О., 2008. – 257 с.
4. Сумцов Н. Ф. Символика славянских обрядов: избранные труды / Николай Сумцов. – М.: Издат. фирма «Восточная литература» РАН, 1996. – 296 с.
5. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – С. 456.